

STUDII ȘI CERCETĂRI

Probleme actuale ale sociologiei românești

Paul H. Stahl

Henri H. Stahl

Redacția revistei Sociologie Românească a avut amabilitatea să-mi ceară să răspund la o serie de întrebări legate de parcursul meu profesional și de problemele care i se pun astăzi unui sociolog format la școala sociologică de la București. Mulțumind pentru invitație, care mă onorează, mă voi limita aici la a răspunde la câteva aspecte legate de rosturile actuale ale sociologiei românești. Răspunsul meu, care atinge doar aspecte parțiale ale întrebărilor ce mi s-au pus, încearcă să fie liber, atât cât poate fi cineva care nu face politică; sper ca tonul deschis al rândurilor ce urmează să nu supere nici pe unii, nici pe ceilalți. Primul răspuns este cuprins într-un articol semnat de tatăl meu în 1990 la care am adăugat o serie de observații. El reunește probleme de teorie și de istorie socială legate de cazul concret al țării noastre.

Crizele de haos social la dispariția unor dictaturi¹

Un observator atent al vieții sociale actuale a României începe să fie neliniștit constatănd că desființarea CAP-urilor (Centre Agricole de Producție organizate de către puterea comunistă cu ocazia colectivizării agriculturii) este urmată de o stare de haos social; se ajunge chiar la a se pune întrebarea dacă privatizările sunt sau nu necesare. Este vorba, de fapt, de o criză socială ce putea fi prevăzută, deci evitată, dacă administrația de stat n-ar fi intrat în panică în fața unei situații sociale care scapă de sub control și care o împinge să ia hotărâri insuficient gândite. Aceste hotărâri reflectă puținele cunoștințe asupra sociologiei rurale românești și asupra istoriei sociale a țării.

De fapt, astfel de crize au mai avut loc și în trecutul țării noastre. Dacă ar fi fost

studiate, am fi știut că o dată cu dispariția oricărui sistem de constrângere impus prin violență – când pentru un motiv sau altul încetează să existe și mulțimile neorganizate rămân fără stăpân – se produce o criză anarhică, asemeni unui „amok” frenetic, ce distruge orice urmă de organizare. Mulțimea consideră că actele de jaf, de distrugere, de boicot social constituie tot atâtea semne de victorie în lupta de eliberare și de eliminare a tutelei dictaturii și a exploatării la care a fost supusă. Este, de pildă, cazul planificărilor introduse de armatele contemporane care doresc să exploateze o populație locală învinsă².

În timpul primului război mondial, Muntenia și Oltenia au fost cucerite de armata germană, care le-a administrat între 1916 și 1918. Pentru a-și asigura aprovizionarea prin exploatarea la maximum a producției cerealiere a țării, armatele

germane au procedat la o organizare „rațională” a procesului de producție. Pe de o parte, au redus hrana populației locale, obligate să folosească rații obținute pe bonuri astfel calculate pentru ca populația să nu moară de foame. Pe de altă parte, au planificat producția agricolă, hotărând ce legume, fructe etc. trebuie cultivate, pe ce suprafețe, cu ajutorul căror tehnici și cu respectarea cărui calendar. Țăranii, cei rămași prin satele lor, au fost obligați să muncească un anumit număr de zile de lucru. Acest tip de planificare introdus de către *Kommandantur*-a germană nu a fost studiat și a rămas până astăzi puțin cunoscut; dispunem doar de câteva note semnate de George Antipa, el însuși implicat în această planificare în calitate de responsabil al părții românești. Imediat după ce armatele germane au fost obligate să părăsească teritoriul românesc și înainte ca administrația românească refugiată în Moldova să se fi întors, țăranii, de cum s-au văzut fără stăpân, au început într-un asalt haotic să jefuiască și să dărâme depozitele rămase fără stăpân după retragerea germanilor, dând foc construcțiilor și instalațiilor în bună stare de funcționare pe care aceștia le lăsaseră în urmă (de pildă, uscătoriile de fructe). Aceste acte de vandalism au fost luate drept dovezi strălucite ale victoriei contra ocupanților planificatori.

În același timp, și în Moldova se instalase o planificare agricolă menită să răspundă unor nevoi similare, de data aceasta chiar de către administrația românească. Deși cea mai mare parte a țăranilor erau mobilizați pe front, producția agricolă trebuia totuși asigurată, pentru ca statul să obțină hrana necesară populației și armatei. S-a planificat așadar ce anume, cât și unde trebuie arat și semănat; o dată recolta adunată, ea era distribuită pe cartele, rațiile fiind fixate de stat. Și aici, o dată ce trupele bolșevice au plecat sau au fost gonite în cea mai mare parte din țară, țăranii s-au

aflat fără stăpân și fără planificare obligatorie. Încă o dată, sătenii (la care se adăugau și cei demobilizați) au fost cuprinși de aceeași psihologie a mulțimilor, cerând cu violență exproprierea marilor proprietăți, distribuirea pământurilor la cei ce luptaseră pe front și lucraseră cândva tot sub constrângere planificată pe proprietățile moșierilor. Și în Moldova, dispariția planificării a dat naștere unor stări de haos social. Autoritățile statului, cuprinse de panică la gândul unei răscoale țărănești, au procedat repede la proclamarea reformei agrare (Legea Mihalache mai întâi, mai drastică; apoi Legea Garoflid, mai puțin dură).

Tot atât de gravă, dar mai complexă a fost criza socială de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, când s-a pus cu insistență problema unei economii de război. Șeful statului, mareșalul Antonescu, recursese, de asemenea, la o planificare ce cuprindea aspecte de constrângere, cum ar fi munca obligatorie a țăranilor, fixarea unor norme și rații.

Nici această planificare nu ne este cunoscută, documentația este săracă. Ea a fost oprită prin condiții de excepție, nu numai prin simpla terminare a războiului, ci și prin apariția unui război civil pornit din impulsul partidului comunist. Acesta, o dată ce a cucerit puterea cu ajutorul unor revoluționari profesioniști, a aplicat formula care fusese folosită în Rusia țaristă. Ea consta în crearea unei armate de „revoluționari profesioniști”, un *gang* de activiști riguros îndoctrinați și disciplinați³. În numele luptei de clasă și al dictaturii, proletariatului începe o luptă împotriva tuturor proprietarilor, mari sau mici, industriali sau agrari. Astfel, pentru a-și asigura victoria împotriva marilor proprietari, partidul comunist a recurs la formula leninistă de opoziție a țăranilor săraci împotriva marilor proprietari și a celor înstăriți⁴. Printr-o proclamație, hotărăște împărțirea pământurilor la țăranii săraci, care sunt

îndemnați să și le împartă singuri, divizându-le în mici parcele și luându-le imediat în posesie. „Lupta de clasă” a luat deci la început forma unei rebeliuni, amintind tot ceea ce o masă țărănească poate face cu ocazia unei rebeliuni.

O dată distrusă marea proprietate și proprietatea rurală mijlocie, partidul comunist trece la a doua fază a operațiunii: luarea în stăpânire a ansamblului mijloacelor de producție agricolă, punând la un loc loturile noilor „proprietari” care de abia le obținuseră cu ocazia împărțirii pământurilor. Obligați *manu militari* să le cedeze „de bună voie”, „țăranii săraci” cedează parcelele primite, ca și tot ce aveau mai înainte⁵. Recurgându-se la arestări și la expulzarea din sate nu numai a celor mai înstăriți dintre țărani, ci și a celor recalcitranți⁶, agricultorii s-au trezit în situația de proletari agricoli. Nemaiavând pământ, nici unelte, nici animale (căci le fuseseră luate), ei au fost obligați să-și vândă puterea de muncă în condițiile unei dictaturi a statului, adică a partidului unic devenit proprietarul statului.

În mod paradoxal, s-a recurs la vechi forme de exploatare neosclavagiste, la ceea ce se numea altădată „dijmă la tarla”, mod odios de exploatare, interzis după războaiele din 1907. Această formă de exploatare consta în atribuirea unui minuscul lot de teren plătit printr-o parte a produselor obținute pe el și întovărășit de obligația de a presta un anumit număr de zile de muncă pe pământul boierului. De data aceasta, membrii noilor Cooperative Agricole de Producție au primit câteva sute de metri pătrați, cu condiția să efectueze un număr de zile de lucru pe pământurile „cooperative”. Principalul beneficiar al sistemului este, desigur, statul, adică partidul, care, exploatând țărani timp de patru decenii, a reușit să adune capitalurile necesare pentru întemeierea industriei grele, considerată ca stând la temelia statului comunist. De

exploatarea țăranilor prin această metodă de planificare au profitat nu numai șefii partidului, „nomenklaturii”, ci și mai micii lor „nomenklaturiști” trimiși prin sate ca activiști, cu misiunea de a lua în stăpânire economia rurală. Ei trebuiau să organizeze, să dirijeze, să aducă la îndeplinire planul centralizat stabilit de burocrația partidului. Toți acești mici activiști (primari, agronomi, președinți de CAP, directori de ferme de stat, de stațiuni de mașini-tractoare, ingineri agronomi, medici veterinari, șefi de brigade și alte feluri de „politrucci”) aveau puteri dictatoriale. În urma serviciilor aduse partidului, fiecare dintre ei a primit recompense stabilite de puterea centrală; la acestea au adăugat cu de la sine putere tot ce era posibil. Având în mână și pâinea, și cuțitul, furau și pe propria socoteală din averea cooperativei, folosindu-se de puterea lor neîngrădită⁷.

Nu este cazul să analizăm aici mecanismul social și economic organizat în acest fel. Reținem numai faptul că acești activiști politici, buni tehnicieni ai luptei politice, erau cu totul incapabili să asigure funcționarea „colhozurilor” și a „sovhozurilor” și bunăstarea țăranilor. Planificarea centralizată a statului a ajuns astfel încetul cu încetul la un faliment generalizat. Acțiunea din URSS a lui Gorbaciov nu este decât încercarea disperată de a păstra controlul vieții sociale, chiar prin admiterea unor reforme necesare constând, în cele din urmă, în trecerea de la un sistem planificat la acela al pieței libere. Aceasta se întâmplă acum și în România; sistemul planificat devenit falimentar și, în același timp, detestat a fost suprimat, ca și în Rusia sau ca în alte state est-europene.

Dacă tehnicile comuniste s-au arătat a fi eficiente pentru instalarea politică a sistemului, ele nu sunt de fel potrivite pentru suprimarea sistemului, între altele a CAP-urilor. Astfel, devine inevitabil ca trecerea de la

economia planificată la una liberă, de piață să fie întovărășită de o stare de haos social. Masele țărănești, scăpate de exploatarea activiștilor de partid, sunt prinse din nou de amețeala unor acțiuni de jaf, de revoltă, de lupte interne. Organele statului, de-abia constituite în noua lor formă, se simt amenințate de revolte țărănești. Ca mijloc de a le evita, ele au ales atribuirea a 5 000 de metri pătrați fiecărui țăran. Soluția este pur demagogică și a provocat deja o serie de conflicte locale ce puteau fi evitate printr-o cunoaștere adevărată a realităților sociale și prin adoptarea unor măsuri alese cu grijă. Rămăși fără stăpân, țăranii sunt împinși spontan spre conflicte sociale, semne ce anunță un viitor haos.

Se pot identifica de pe acum o serie de probleme ce ar putea crea conflicte :

1. opoziția categorică a proprietarilor țărani, mici sau mari, cărora li s-a luat abuziv pământul cu ocazia înființării cooperativei și care acum își revendică pământurile colectivizate, „pământul lor”, pentru a nu fi atribuite altora – și aceasta nu numai în limitele unei jumătăți de hectar, ci în totalitate ; și nu numai în arendă, cum o dorește legea, ci în deplină proprietate ;

2. lupta celor care au plecat din sat pentru a lucra în industrie, la oraș, pentru a avea dreptul să-și păstreze nu numai casa din sat, ci să primească și ei acei 5 000 m² ;

3. lupta tehnicienilor, ingineri agronomi, veterinari, contabili, care reclamă și ei o parte din pământurile statului, refuzând de aici înainte să mai lucreze altfel decât „privatizat”, adică să fie plătiți în bani ;

4. lupta tractoriștilor, care, de asemenea, refuză să mai lucreze pământul, să semene, să recolteze dacă nu sunt plătiți în bani⁸ ;

5. lupta aspră, pe față sau ascunsă, a grupului nomenclaturiiștilor rurali ce boicotează distribuția loturilor și se opune

desființării vechiului sistem care, chiar și falimentar, le convine de minune ;

6. se adaugă faptul că vechea nomenclatură a satului distribuie chiar ea loturile, bineînțeles, folosind aceleași metode ale abuzului și corupției⁹.

Dacă în unele sate au fost create instalații tehnice de nivel ridicat, crescătorii de animale, stații viticole, pepiniere, sere de legume, la ele au contribuit nu numai țăranii, ci ansamblul țării, prin impozite și printr-o lungă și interminabilă viață de mizerie.

Nu este deci de mirare dacă în aceste condiții de haos social a apărut și psihologia tipică a țăranilor revoltați. Nu e de mirare dacă se vede că aici și colo au fost distruse haotic instalațiile, împărțite pe bucăți între țărani. Fiecare a luat o vacă sau mai multe, fiecare a luat câteva cărămizi din grajdurile dărâmate.

În fața unor astfel de situații, ce erau previzibile, statul putea consulta sociologia care cunoștea evoluția vieții rurale. S-ar fi găsit soluțiile cele mai bune pentru a rezolva în liniște, progresiv, criza socială. Incomplet informat, statul a propus soluții care nu numai că nu previn crizele de haos social ce urmează dispariției dictaturii și planificării, ci au agravat-o lansând sloganul „fiecăruia 5000 de metri” (ce ne amintește de sloganul „omul și pogonul”), fără să spună cui să se distribuie parcelele, cine le distribuie și cu ce titluri de proprietate. Căci, în realitate, se propune un simplu statut contradictoriu de arendă provizorie și totuși „transmisibilă ! ”¹⁰.

Sociologul are numai datoria să arate obiectiv care sunt problemele sociale ce trebuie rezolvate ; măsurile concrete sunt însă treaba statului. Politicienii, numai ei sunt răspunzători dacă un haos nu a fost prevăzut și evitat prin aplicarea unor măsuri coerente, clare, eficiente, lăsând situația să evolueze fără control.

Încerc, școlărește, să rețin astăzi, în 2004, următoarele :

a) ignorarea unei situații cunoscute sociologilor a produs pagube însemnate agriculturii românești ; prin distrugerea instalațiilor tehnice, a construcțiilor și a organizațiilor comerciale (care nu țineau de natura dictatorială a regimului trecut), s-au creat obstacole greu de trecut pentru dezvoltarea viitoare a agriculturii ;

b) acțiunea practică a statului trebuie să folosească învățămintele sociologiei în ceea ce întreprinde ; orice stat modern dispune astăzi de organe care țin o evidență curentă a principalelor probleme sociale, pentru a putea conduce științific acțiunea politică, înțelegând prin aceasta intervenția în viața statului ; prea adesea însă politicul primează și cunoașterea științifică este ignorată ;

c) diferența flagrantă dintre utopia socială și economică a regimului de dictatură desființat și realitățile sociale. În trecut fie spus, după cel de-al doilea război mondial, partidele socialiste, începând cu cel german, au renunțat la naționalizări și la ideea concentrării în mâinile statului a politicii, economiei, școlii etc. ; lupta dintre dreapta și stânga se poartă acum pe alte aspecte, mai greu de definit, mai puțin ireconciliabile, dar care totuși stăruie ;

d) „exploatarea omului de către om” nu dispăruse din lumea satelor, ci luase alte forme ; o istorie a acestei probleme în istoria țării noastre îmi pare extrem de interesantă atât pentru istorici, cât și pentru sociologi.

Ce trebuie să studieze sociologia românească cu predilecție de aci încolo ? Nu se poate da un răspuns complet care ar necesita multe pagini ; mă limitez la câteva aspecte a căror discutare îmi pare a fi de cea mai mare urgență.

I. Sociologia prezentă nu mai are la noi caracterul filosofic al secolului al XIX-lea,

mai ales de când Dimitrie Gusti și cei care i-au fost apropiați s-au îndreptat hotărât către cercetarea de teren. Ea nu mai are nici caracterul nediferențiat din trecut, în care un sociolog părea a cunoaște totul, inventa sisteme generale ale vieții sociale, era un fel de „sociolog bun la toate”. Ramurile specializate, bine constituite sau pe cale de constituire, sunt tot mai numeroase.

Oricât de importante ar fi aspectele pe care le semnez mai jos ca fiind teme urgente și importante pentru cercetare, trebuie încurajată specializarea sociologilor, fie constituiți în grupe, fie individual. Libertatea de specializare și de cercetare a fiecăruia în domeniul care îl atrage cel mai mult nu trebuie împiedicată în nici un fel. Nici o direcție centralizată nu poate înlocui inventivitatea ansamblului cercetătorilor.

II. Prima problemă urgentă pe care o semnez este studierea celor cincizeci de ani ce au trecut înainte de schimbarea regimului politic. Cele întâmplare în Europa Centrală și de Est în acești ani s-au petrecut prima dată în istorie. Cu toate aspectele uniformizatoare rezultând din programul impus de către armata puterii ocupante, diferențele regionale au continuat să existe. Studenți originari din țările ce făceau parte altădată din Imperiul Otoman îmi spuneau (afirmație repetată prea adesea de istoricii lor) că legea otomană era aceeași pentru toți și că deci viața socială a fost inevitabil influențată, dând naștere unor societăți asemănătoare. Nimic mai fals ; sud-estul Europei cuprinde o infinită varietate de forme sociale care de-abia încep să fie cunoscute, variații ce marchează chiar și populațiile aparținând unei aceleiași etnii.

Henri H. Stahl semnala mai sus apariția manifestărilor violente când este înlăturat un regim politic care nu rezultă din mersul firesc al societății. Aceleași schimbări apar și pe alte planuri decât cel agricol ; astfel, Egiptul oferă un exemplu astăzi tot mai

bine cunoscut, acela al faraonului care a înlocuit vechea religie politeistă cu una monoteistă, distrugând întregul ansamblu religios-economic-social legat de religia ce dominase până atunci. La moartea lui, a cărei cauză exactă nu se cunoaște, nu numai că s-a revenit la stările de dinainte, dar a fost distrusă capitala nouă pe care o construise, ca și tot ce amintea revoluția religioasă a faraonului.

Țara noastră s-a găsit, în numai un secol și jumătate, de trei ori în situații sociale apropiate de utopie, de fiecare dată în alt fel și în alte împrejurări istorice.

a) Prima situație de acest fel se petrece mai ales de la mijlocul secolului al XIX-lea. România celor două provincii unite ale Moldovei și Țării Românești, ca și țările balcanice (Grecia, Serbia, Bulgaria), scăpate de sub stăpânirea otomană, se îndreaptă fiecare de la sine înspre idealul reprezentat de Occidentul european. O idee utopică, ce, din păcate, domină și astăzi spiritele multor politicieni, este că ajunge să imiți o lege bazată pe principii ideale, preluată de la state mai avansate din punct de vedere social, pentru a ajunge să ai aceeași societate ca ele. O lege bună e însă numai cea care răspunde nevoilor concrete ale unei populații și care se aplică în concordanță cu realitățile sociale din acea țară.

Codurile de legi ale Occidentului, inspirate de codul lui Napoleon, nu cunoșteau și nu recunoșteau proprietatea devălmașă, dominantă la acea vreme în sud-estul Europei. Aplicarea codurilor de legi copiate după cele din Occident a dus repede la dereglarea vieții țărănești, adică a mării majorității a populației întregii regiuni. Rezultatul a fost mai peste tot nu numai distrugerea vechilor structuri sociale tradiționale care puteau continua să existe, ci și sărăcirea țăranilor. Acolo unde în Europa occidentală au supraviețuit proprietățile devălmașe (care nu au nimic de-a face cu cele

colectiviste), ele au condus în multe locuri la îmbogățirea populației, adaptându-se bine la formele de viață economică modernă. Le-am vizitat și studiat atât în Elveția, cât și în Italia, literatura de specialitate le semnalează, de asemenea, în Franța și în Spania.

Această orientare utopică bazată pe necunoașterea realităților sociale a permis îmbogățirea unei pături subțiri a populației, îmbogățire însoțită de sărăcirea rapidă a celorlalți. Ea a rezultat uneori din cele mai bune intenții – dorința de a face din România un stat modern. Evoluția nu era impusă din afară, imitația Occidentului fiind spontană. Discrepanța evidentă dintre scopurile proclamate și realitățile sociale a dus la o largă discuție în care numele lui Titu Maiorescu (cu a sa teorie a „formeii fără fond”) și cel al lui Dobrogeanu Gherea trebuie citate în primul rând.

b) În cea de-a doua perioadă, utopia s-a impus prin violență; ea este urmarea războiului pierdut cu Uniunea Sovietică și a abandonării noastre pe orbita imperiului sovietic de către puterile occidentale, în condiții care se cunosc din ce în ce mai bine. Ocuparea țării de o armată reprezentând un stat întemeiat din 1917 pe utopia comunistă a condus la impunerea aceluiași sistem social utopic. Și aceasta este o situație care s-a repetat adesea și care s-ar putea defini prin constatarea că ocuparea unei țări este întovărășită de instalarea în țara învinsă a unor elemente ce domină în țara puterii ocupante. De pildă, odinioară, când Carol cel Mare, conducător de stat creștin, ocupa o regiune păgână, el o creștina, creștinare forțată care ușurează menținerea elementelor religiei precedente; exemplele pot continua. Dorința statului dominant este ca statele aservite să semene cu el; astfel, toată Europa de Est ocupată a urmat obligatoriu modelul sovietic și nu l-a mai părăsit decât atunci când Uniunea Sovietică l-a părăsit mai întâi.

De data aceasta, utopia, nedorită, a venit la noi din afară, impusă de armata de ocupație. Trecerea spre modelul sovietic nu a pus probleme filosofice și nici nu a dus la discuții contradictorii, așa cum se întâmplase cu realitățile sociale ale secolului al XIX-lea; schimbarea a fost impusă prin mijloacele obișnuite ale unei dictaturi, actorii care au impus-o la noi fiind nu numai constructorii unei dictaturi nefericite, ci și, voluntar sau involuntar, agenții unei puteri străine. Fără nici o legătură cu realitățile noastre, s-au copiat legile sovietice. Astfel, s-a aplicat modelul de revoluție de acolo, care la noi numai revoluție nu a fost, fiind dorită nu de populație, ci de organele centrale ale partidului.

c) Cea de-a treia perioadă în care utopia își face din nou simțită prezența urmează „revoluției” din 1989 și se desfășoară sub ochii noștri. Și în această cea mai recentă perioadă, puterile dominante ne primesc cu condiția să construim o societate ca a lor. Utopia începe în momentul în care se încearcă aplicarea grăbită la noi a unor legi care nu ni se potrivesc; trebuie amintit că nici pentru țările occidentale anumite legi nu se aplică fără opoziție, situațiile diferite ale fiecăreia necesitând modificări, excepții de la legea generală. Cu atât mai mult trebuie să se țină seama de situația particulară a țărilor răsăritene care, cu numai câțiva ani în urmă, aveau un cu totul alt sistem de viață.

Fără excepție, cele trei perioade amintite în care utopia s-a făcut mereu simțită, într-un amestec de fapte reale și de idei fără teme, au avut ca problemă centrală proprietatea, adică împărțirea bogăției. Acțiunea politică, dincolo de aparențele luptei de idei, trebuie să hotărască repartizarea bogăției, mai crud spus, a năpăstuirii unora și a privilegierii altora.

Dacă prima perioadă a fost obiectul unor discuții aprige și studiile dedicate ei sunt

numeroase, știm prea puțin din realitățile dure ale dictaturii sovietice. Este pentru prima oară când istoria noastră cunoaște o astfel de totală și brutală schimbare a politicii, economiei, proprietății, vieții spirituale. Nu cunosc însă nici un plan de ansamblu pentru cunoașterea realităților din ultimii 50 de ani; nu este de ajuns să cunoști doar legile publicate de stat, ele dau o versiune ciuită a trecutului; versiunea adevărată nu o poate oferi decât cunoașterea aplicării lor concrete. Studiul acestei perioade este o necesitate de prim ordin a istoriei noastre, ea nu poate fi ignorată și nici amânată. Istoricii vorbesc uneori de istoria zilelor noastre; intenția lor este admirabilă, dar asta nu e meseria lor, ci a noastră. Or, bătrânii care știu de la început ce s-a întâmplat sunt pe cale să dispară și este păcat să nu aflăm în ce fel au fost aplicate concret diferitele legi pentru construirea „societății viitorului”, ultimă fază a dezvoltării omnirii (ca și cum așa ceva ar putea exista).

De ce nu se face această cercetare? Încerc să dau unele explicații:

– este o cercetare dificilă. Ea presupune cunoașterea istoriei noastre sociale și cea a trecutului apropiat, precum și o prealabilă familiarizare cu diferitele discipline sociale – așa cum o dorește școala sociologică de la București. Colaborarea cu alți specialiști este singura cale ce permite să punem în lumină realități sociale complexe;

– cercetarea de teren nu poate lipsi, dar nici aceea a arhivelor. Acestea ne permit să stabilim frecvența diferitelor fapte și să surprindem aspecte care scapă din simpla discuție cu un informator, oricât de bun ar fi el. Or, arhivele sunt închise. Așteptând prea mult, arhivele colectivizării pot fi distruse: să sperăm că nu vor fi la fel de distruse ca cele din alte domenii și că le vom putea studia, mai ales că multe sunt păstrate prin primării, locuri mai ușor accesibile;

– un astfel de studiu scoate la lumină fapte pe care mulți vor să le facă uitate ; este deci o cercetare riscantă pentru cel ce o întreprinde, o cercetare ce stârnește dușmăniile cu atât mai mult cu cât e vorba mai totdeauna de bogăție, de privilegii. Istoria prea recentă este pasională, dacă nu pentru cel ce vrea să facă un studiu obiectiv, mai totdeauna pentru cei care, în viață încă, nu vor să li se amintească trecutul.

III. Al doilea capitol care nu trebuie să scape atenției sociologilor se leagă de o altă idee din articolul reprodus și comentat mai sus ; ce ne așteaptă în viitor ? Futurologia, una dintre cele mai noi discipline sociale, încearcă să acopere un domeniu dificil răspunzând la întrebarea : „Cum va evolua și va fi în viitor cutare și cutare aspect al vieții sociale ?”. Probabilitățile de a găsi răspunsuri exacte depind de domeniul în care facem previziunile noastre. Dacă pentru multe aspecte este greu de răspuns temeinic, sunt câteva realități care trebuie să ne conducă spre efectuarea unor studii insistente. Și aici mă opresc numai asupra câtorva.

Astfel, din momentul în care am decis să evoluăm asemenea statelor Europei occidentale, trebuie să cunoaștem situația cel puțin în următoarele trei domenii : 1. industrializarea ; 2. urbanizarea ; 3. migrația.

Or, de pe acum constatăm că industrializarea la noi merge înapoi și provoacă probleme pe care nu le bănuim ; cum să reacționăm ? Încă o dată ne aflăm în fața unei situații fără precedent în istorie : dezindustrializarea ; dacă acum alunecăm pe panta descendentă, este inevitabil că nu vom evita reindustrializarea, deși la alt nivel și poate în alte domenii.

Urbanizarea nu se poate opri, chiar dacă o parte din populația urbană din Occident își caută locuințe la țară. Mediul rural, încă important pentru noi, este destinat să aibă

aceeași evoluție ca în Occident ; de la aproximativ 50% rurali vom trece la un procentaj de sub 10%. Sociologia rurală, esențială pentru perioada începuturilor școlii sociologice, probabil că își va diminua impactul, așa cum s-a petrecut și în Occident.

Imigrația, a cărei prezență era normală să se dezvolte din momentul în care s-a știut că România va intra în Uniunea Europeană, începe să se facă tot mai simțită ; majoritatea celor veniți provin din țări musulmane. Dacă timp de cinci secole eforturile domnilor noștri au evitat difuzarea religiei musulmane, legile democratice ale Europei occidentale ne vor obliga să acordăm musulmanilor drepturi religioase egale cu ale noastre. Problemele ridicate de migrația musulmană se văd clar în Franța, de pildă. Un musulman se poate căsători cu o creștină și aceasta s-a și întâmplat ; copiii au obligatoriu religia tatălui. O musulmană nu are voie să se căsătorească cu un creștin, deci evoluția pe care o putem prevedea fără riscul de a ne înșela este înmulțirea rapidă a fidelilor musulmani. Emigrația începe să se dezvolte și ea, bazată pe sărăcia noastră accentuată și pe accesul mai ușor în statele bogate.

Sociologia consacrată în Occident acestor trei domenii (industrializare, urbanizare, migrație – ce au preluat deja la noi aspecte caracteristice) este cea care s-a dezvoltat cu precădere, tocmai pentru a răspunde unor probleme concrete. Sociologia rurală, odinioară printre cele mai importante ramuri, își pierde importanța și își schimbă profilul ; de la atenția acordată tradițiilor (care, desigur, trebuie menținută) se va trece la rezolvarea problemelor puse de contactul cu orașul, de schimbarea modului de cultură, de concurența cu produsele venite din afară. Schimbarea și adaptarea lumii noastre rurale la viața întregului continent va domina tot mai insistenț în sociologia rurală. În prezent ne aflăm încă în acea fază de tranziție depășită mai peste tot în Occident, în care „țăranul” devine „agricultor”, ceea ce pune

probleme deosebit de grele. În condițiile actuale – și, mai ales, ale unei Europe lărgite –, recenta împroprietărire (încă neterminată, cu proprietăți neprecizate definitiv, cu suprafețe de teren prea adesea minuscule) este deja depășită. Pentru a practica o agricultură modernă, se impun schimbări; riscul este acela de a „proletariza” (*nomina odiosa*) țărani, de a-i trece printr-un al doilea șoc, și economic, și psihic, cel al fostului țăran independent devenit lucrător agricol.

Este evident că măsurile luate de conducerea politică a țării, oricare ar fi ea, trebuie să țină seama de directivele venite din partea Uniunii Europene sau de la Banca Mondială. Aceste directive, care convin țărilor occidentale (deși nu totdeauna), pot fi ele aplicate *à la lettre* la noi? Mă grăbesc să spun că nu pot fi aplicate decât greu și că trebuie ca fiecare nouă lege să fie precedată de studii serioase întreprinse de sociologi. Riscăm și de data aceasta să ajungem la ceea ce în secolul al XIX-lea se numea „formă fără fond”, legi puse pe hârtie, dar inaplicabile, cum, de altfel, ni se reproșează tot mai des.

Cine sunt cei care trebuie să le aplice? Clasez numeroasele noastre partide în două mari curente, definindu-le prin problemele pe care încearcă fiecare să le rezolve. Problemele proprietății și ale bogăției intervin prea adesea și alterează jocul normal al vieții politice, precum și relațiile cu Occidentul:

– curentul A – Cum să facem să ne păstrăm casele, pământurile și în general avantajele obținute în regimul precedent? Cum să păstrăm și conducerea statului?

– curentul B – Cum să facem să ne primim înapoi casele și pământurile? Cum să facem să ajungem și noi la conducerea statului?

Faptele repetate pe care le cunoaștem din presă, de la radio, din discuțiile publice arată că îmbogățirea este legată de apartenența la administrația statului; ca să te îmbogățești repede, trebuie să fii funcționar la stat. Situația nu este nouă, ea străbate istoria noastră.

Dacă interese personale opun cele două curente, ele trebuie să se unească în dorința comună de a intra în comunitatea statelor bogate și militar puternice. Așa cum nu se poate nega prezența unor politicieni interesați în primul rând de problemele personale, nu se poate nega nici prezența unor oameni onești animați de bune intenții. Acțiunile acestora din urmă trebuie să fie în mod necesar însoțite de studii sociale. Integrarea în Uniunea Europeană se poate face mai lesne folosind competența sociologilor; ritmul accelerat însă în care toate se petrec nu lasă totdeauna timpul necesar reflecției.

Prima perioadă în care apropierea de Europa occidentală a devenit vizibilă îmi pare a fi urmat primului război mondial, când România devine România Mare, când marile latifundii sunt împărțite, când partidul conservator dispăre, când industria nouă se dezvoltă; a fost deci o lungă perioadă ce ne-a permis să facem trecerea. Cea de-a doua perioadă a fost scurtă și violentă, 15 ani au fost de ajuns. Cât va dura cea de-a treia? Aș spune *festina lente!*

Note

1. Rezumatul discuției avute cu H.H. Stahl, pe care l-am publicat sub titlul „Les crises post-dictatoriales de chaos social” în *Etudes et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, 1990, vol. 15, Paris. Traducerea textului în franceză și acum în română îmi aparține. Adaug în note o serie de observații personale, prima fiind constatarea că cele spuse în 1990 se adevăresc pe deplin, articolul având astfel un caracter profetic. El merită deci să fie făcut cunoscut publicului românesc.
2. Viața socială internațională oferă tot timpul situații care confirmă cele spuse pentru România: Portugalia a eliminat dictatura și țara a fost cuprinsă de haos, cel din domeniul agricol culminând în centrul Portugaliei, unde, sub impulsul partidului comunist, au fost înfăptuite o

serie de acțiuni ilegale. Albania, unde rămăsese încă la putere ultimul guvern european comunist, a sfârșit și ea printr-o fază acută de dezordine însoțită de atacul depozitelor de arme și jefuirea lor. Exemplul cel mai recent este cel al Irakului, unde sfârșitul unei dictaturi, agravat de ocuparea țării de către armate străine, a creat un haos generalizat acompaniat de violențe greu de oprit, la lupta pentru aspectele economice adăugându-se cele legate de libertatea națională.

Revin la situația noastră ; atât cât am putut parcurge satele, am văzut prea adesea construcțiile fostelor cooperative agricole abandonate, pe cale să putrezească ; le-am văzut și pe cele distruse intenționat în urma jafurilor. Exemplul ce m-a impresionat cel mai tare este cel al sistemului de irigații modern al Bărăganului, pe care îl știam din anii '80 ; era abandonat, jefuit, plăcile ce pavau canalele de scurgere a apei se vedeau prin curțile și ulițele satelor învecinate. Exemplele care mi-au fost semnalate – întreprinderi ruinate și altădată prospere (crescătorii de animale, fabrici de brânzeturi) – sunt urmarea situației tulbure de la începutul anilor '90. Atunci, statul n-a știut ce să facă, nu avea puterea să o facă sau poate nu voia să o facă ; poate că nici nu avea curajul să spună că erau și lucruri bune rămase din trecut și că ele trebuie păstrate, chiar dacă sunt făcute sub dictatură.

3. Plasarea unor activiști în posturi pentru care nu aveau pregătirea necesară a avut în acea vreme un caracter generalizat, el n-a atins numai agricultura, ci și armata, învățământul, știința, poliția, justiția. La căderea dictaturii, toți cei improvizați nu au putut fi decât parțial înlocuiți ; până și în Germania hitleristă, o dată învinsă și cu toate procesele ce au urmat, nu s-a putut înlocui peste noapte întreaga administrație a statului.
4. Ideea de a opune țăranii săraci celor bogați și de a copia astfel întocmai „lupta de clasă” din Uniunea Sovietică a îmbrăcat uneori forme ridicole, utopice, întrucât nu existau peste tot chiaburii de care avea nevoie propaganda. Am întâlnit astfel sate în care săracii aveau până la un hectar, mijlocașii până la trei și pseudo-„bogații” până la șase.
5. Din toate informațiile pe care le-am primit atunci sau mai târziu, s-a folosit peste tot argumentarea următoare : „Noi, cei săraci, vrem să ne instalăm împreună pentru a face o agricultură modernă, deci ne unim pământurile”. Loturile de țărani săraci fiind risipite, au fost unite și instalate pe terenurile cele mai favorabile agriculturii, confiscând pământurile adevăraților proprietari și trimițându-i pe terenurile defavorizate.
6. Refuzul de a avea pământul confiscat, ca și acela de a intra într-o gospodărie colectivă, a avut un caracter general ; efortul de convingere a luat, de aceea, aspectul unor violențe repetate la care am asistat involuntar în perioada anilor '50, mai ales în ultimii din acești ani. Este probabil că ordinul venit de la Moscova era să se termine la aceeași dată colectivizarea în toate țăările ocupate și cam la aceeași dată s-au și terminat, indiferent de faptul că nu existau în toate țăările aceleași condiții economice. Studiile de artă populară pe care le efectuam atunci mă obligau să cutreier satele ; începeam cu mersul la sfatul popular (primărie) pentru a anunța venirea mea în sat și eram repartizat pentru odihnă prin casele sătenilor, aproape totdeauna în case de „țărani bogați”. Nu o dată am asistat la venirea echipelor nocturne de bătași cu misiunea de a „convinge” chiaburii să intre de bunăvoie în cooperative. Convingerea se petrecea în mijlocul curții, unde chiaburul era târât și bătut în urletele femeilor, în timp ce eu, în casă, mă rugam celui de sus ca „oaspeții” să nu greșească și să vină să mă convingă și pe mine. Dacă s-ar face un studiu asupra intrării în cooperative numai pe baza hârtiilor din arhive prin care fiecare gospodar cerea să i se ia pământul („să i se facă onoarea să fie primit”, de fapt, să i se ia pământul, și terminând prin a mulțumi în scris „cu recunoștință partidului” că a fost jefuit), s-ar putea alcătui o enciclopedie a ipocriziei, a spaimei și a minciunii generalizate. Nu toate satele au fost colectivizate și o prezentare comparată a lor cu cele colectivizate îmi pare plină de interes ; în Maramureș, de pildă, sate sărace care nu au fost colectivizate au terminat după revoluție mai bogate ca cele altădată bogate, dar care fuseseră colectivizate. Afirmatia trebuie însă aprofundată, numai o analiză atentă ar putea răspunde temeinic la această întrebare, ca și la altele. Judecând însă după publicațiile pe care le-am putut consulta, suntem încă departe de a cunoaște ce ni s-a întâmplat în cei patruzeci de ani de dictatură.
7. Capitolul tratând aceste avantaje personale este extrem de bogat ; el permite să se adauge la comparația din articol privitoare la exploatarea boierească și cea a reprezentanților dictaturii

capitolul „rușfeturilor”, a micilor servicii. Pe lângă clasică pereche dijmă-clacă, țăranul făcea în plus mici servicii boierului: căra lemne pentru iarnă, mătura curtea, zugrăvea, aducea păsări gratis sau pe prețuri de nimica și așa mai departe. Am întâlnit rușfeturile funcționând mai peste tot, de data aceasta nu pentru boier, ci pentru șeful cooperativei sau președintele sfatului popular. De pildă, trimiterea unui funcționar al primăriei spunându-i „Du-te la nea cutare și cumpără-i o găină (sau altceva)” era frecventă. Aparent, totul este cinstit, numai că țăranul nu putea refuza să vândă, iar pasărea cumpărată era plătită nu la prețul de pe piață, ci la cel cu care se plăteau oficial produsele datorate statului, adică mult mai mic. De câte ori n-am întâlnit „responsabilii” toamna la alambicul colectivei, bând pe loc cu prietenii sau luând acasă pe nimica atâta cât aveau nevoie!

8. Toate aceste cinci revendicări s-au răspândit și impus repede.
9. Este poate aspectul cel mai grav al reîmproprietăririi – faptul că cei ce avuseseră înainte funcțiile de conducere și profitaseră de agricultura colectivizată au fost aceiași care au făcut distribuția loturilor. Dacă aș dori ca reîmproprietărirea să nu se facă cum trebuie și să pot profita personal cât mai mult, aș proceda astfel:
 - a) aș publica o lege de reîmproprietărire confuză, neindicând nici cum să se aplice, nici cine să primească, nici cât să primească;
 - b) dacă „din nefericire” aș fi obligat să fac nedorita reîmproprietărire, întâi aș amâna-o, iar pe urmă n-aș da titlurile de proprietate; aș lăsa oamenii să se bată între ei, fiecare pentru bucățica lui de teren, plimbându-i prin judecăți la care tribunalele nu dau la timp hotărârile;
 - c) n-aș spune niciodată că fiecare va primi ce a avut și acolo unde a avut, aș lăsa să domnească definiții vagi, aducătoare de fraude. (Mulți dintre cei ce intrau în cooperative nu declarau ansamblul proprietăților lor pentru a nu fi catalogați drept chiaburi; la retrocedare, când cereau pământul care le aparținuse, li s-a replicat: „Atâta ai dat, atâta primești”, răspuns frecvent);
 - d) i-aș pune ca împărțitori de drepturi pe cei ce au interesul să nu le acorde, astfel ca eu să pot face ce vreau.

Se va fi întâmplat pe undeva așa ceva? Dacă da, societatea țărănească ar apărea astăzi împărțită în două clase sociale: a) foștii exploatați, înșelați acum a doua oară și formând clasa navilor; b) foștii privilegiați, redevineți privilegiați și îndreptându-se repede spre forme de exploatare asemănătoare, dar nu identice cu cele din Occidentul european.

Fără a cunoaște destul de bine cele petrecute în acești peste zece ani de împroprietărire, sunt înclinat să presupun că împărțitorii pământurilor au dat:

- a) cu predilecție la rude;
- b) repartizând arbitrar, numai în suprafețe, nu și în calitate;
- c) prioritar celor ce avuseseră deja favorurile puterii;
- d) prioritar celor din propriul partid, cel pe care îl reprezintă și cu ajutorul căruia sunt la putere, ca urmare a unei „democrații” oarbe.

Să se fi întâmplat pe undeva așa ceva?

Un reportaj al televiziunii franceze punea întrebări la primele votări democratice din Siberia; „Cu cine ai votat?”, răspunsul fiind mai întotdeauna „Cum cu cine? Cu primul secretar, bineînțeles”.

10. Un exemplu de necunoaștere generalizată a vieții rurale a devenit vizibil cu ocazia discutării problemei pădurilor, exemplu ce nu putea fi semnalat în momentul redactării inițiale a articolului. Astfel, se discuta „Cât retrocedăm, zece ha sau cinci hectare?”. Discuția esențială ar fi trebuit să se poarte pe proprietatea devălmașă a satelor, formă de proprietate larg răspândită înainte de colectivizare. În stadiul de dezvoltare economică a gospodăriilor țărănești din țara noastră, satul are nevoie de păduri și de pășuni devălmașe, sus, pe munte sau așezate în preajma satului. Nerespectarea arhaică a drepturilor țărănești, bazată pe interes sau pe ignoranță, străbate ca un fir roșu istoria noastră socială; ea vine de departe și pare că nu vrea să se oprească.